

СООБЩЕНИЯ. ДИСКУСИИ. ЗАМЕТКИ

Диана Иванова
Пловдивски университет

**Българската националноезикова програма
и езиково-строителните принципи през Възраждането**

Българското Възраждане е епоха, която остава непостижима със значимостта си в най-новата наша история, епоха, която формира българското национално съзнание. Заветите и посланията на Паисий Хилендарски към българина: да се гордее с миналото си, да опазва своята самобитност и език, да не се увлича по чужди култури — се разширяват и дообогатяват с нови идеи, придобиват характер на цялостна национална културна програма, чийто творец и изпълнител е българската възрожденска интелигенция. В тази програма на езиковия въпрос е отредено централно място, а на българския книжовен език се гледа като на най-естественото, най-прякото средство за консолидация на нацията. Докато в самото начало нейната цел е издигане престижа на българския език и неговата защита от чужди поругателства, в средата на XIX век книжовноезиковата ситуация изисква теоретично осмисляне на езиковите проблеми и търсене на най-верните пътища за практическото им решаване.

Липсата на самостоятелна държава не пречи българското възрожденско общество чрез културните си институции да провежда последователна езикова политика, целяща утвърждаването на книжовен език, общ и единен за българите от всички етнически области. Понятията *народ* и *език* в съзнанието на възрожденския българин са взаимосвързани и неделими, те се превръщат в еднозначен код за национално самоопределение.

В програмата на преден план се поставя развитието на духовна култура, като се създаде и поддържа мрежа от училища и читалища, като се организира книгопечатането и периодичния печат и се рабо-

ти за издигане на културното равнище на народа. Развитието на националната култура е тясно свързано с формирането и обработката на книжовния език, които протичат освен в практическа насока — чрез ежедневната книжовна практика — и в теоретичен план, във вид на идеи или на по-цялостни концепции и модели. Демократичността, залегнала като основен принцип във възрожденското ни общество, намира своята опора и в обсъждането на въпросите на езика: успоредно с практическото усъвършенстване на книжовния език протича и развитието на теорията за езика. В отпечатваните книги и учебници, в периодичния печат, в читалищни и училищни беседи се дискутират книжовноезикови въпроси, което дава основание да се направи сериозна корекция на все още поддържаната представа, че българската наука за езика през Възраждането не почива на достатъчно сериозна основа, че носи белезите на провинциалността, затвореността и изостаналостта на тогавашното общество. Подробното изследване на написаното по езиковите проблеми от този период [Първев 1975; Андрейчин 1976; Иванова 1994; Вачкова 1995 и др.] показва напълно зрели за епохата разсъждения за състоянието на книжовния език, в които се прочита грижата за неговото развитие и усъвършенстване. Наистина до оригинални концепции и езикови доктрини в европейски мащаб не се е стигнало. Но българската интелигенция е съумяла да хармонизира чуждите идеи със собственомотивирани постановки, подходящи за българската езикова ситуация. Това ѝ позволява да се отдалечи както от затворения кръг на доморасли и битовопрактични решения, принизяващи нейната практика, така и от неподходящи теории, специфични за друга среда и непригодни за български модел. Така че една от отличителни особености на възрожденската *езикова доктрина е нейната отвореност към чуждите научни постижения.*

Имайки предвид идеите и постиженията на други, по-напреднали в това отношение народи, българските възрожденски книжовници правят опити да ги проучат и популяризират, да ги преосмислят и използват на родна почва. Добре информирани за най-новите постижения на европейското езикознание (това става ясно от цитираните автори и книги в публикациите от миналия век), те доста компетентно ги интерпретират и своевременно ги споделят с читателската публика. Преследваща собственонационални проблеми, възрожденската езикова програма *не изключва интеграцията, сближаването с културата,* с духовните постижения на други по-напреднали народи, изучаването на техния опит, като най-силен акцент се поставя върху *идеята за славянско културно сътрудничество.* В националната концепция прозира разбирането, че приобщаването към европейски-

те постижения и славянския културен свят е неизбежният път за развитието и на родната култура.

Европейската ориентация и нагласа в идеите проличават в избора на преводните произведения от френски, немски, италиански, английски и др. Отворено за културни новости, българското възрожденско общество не е лишено от информация за най-добрите постижения на съседните народи — гърци, румънци, сърби. Най-силните са проявите на влияние обаче от славянските страни. Националната идея в началния си стадий се развива едновременно с осъзнаването на славянската принадлежност и славянското единство. По този начин се обяснява и мощното влияние, което идва от Русия, от Чехия, отчасти от Сърбия.

С особено внимание се ползват публикациите, свързани с *развитието на езикознанието*. В средата на XIX век успешно се развива славянското езикознание (сравнителната граматика на славянските езици), излизат приносните изследвания на А. Востоков, В. Григорович, Й. Добровски, Б. Копитар, Ф. Миклошич, А. Лескин, П. Шафарик и др., чиито имена и трудове се познават в България. Особена чувствителност проявяват българските книжовници към всички изследвания, свързани със старобългарските паметници и техния език. Всяко откритие в тази посока намира място в научните коментари. Постиганията на сравнителното европейско езикознание в лицето на най-видните му представители А.Д. Каграфаж, Фр. Боп, В. фон Хумболт, Й. Пата, А. Шлайхер, М. Хатала, Я. Грим се следят и отразяват в излизащата книжнина.

През третата четвърт на XIX век особено актуални са въпросите, свързани с *превода и преводния език* като част от теорията за книжовния език. В редица статии се маркират някои проблеми от общата и частната теория на превода, като се акцентува главно върху онези въпроси, които имат практическа насоченост и се отнасят до техниката и механизмите на българския превод. Като се подчиняват на специфичните национални нужди, все пак българските преводачи се облягат на постигнатото в европейската теория на превода, търсят ръководни теоретически принципи, правят опити за подходяща интерпретация и осмисляне на тези идеи. Влиянието идва главно от теоретичните постановки на класически френски и чешки автори: Н. Боало, Ж. Делил, Й. Юнгман.

Докато в теорията строителите на българския книжовен език избирателно подхождат и отсяват онова, което би било полезно като идеи за българската наука за езика, по отношение на езиково-строителните принципи преди всичко се акцентува върху самобитното

начало и търсене на консолидираща основа. Необходимостта от единен книжовен език налага национална стратегия, книжовноезикова концепция, предвиждаща редица задачи с оглед спояването и функционирането на нормативен комплекс, който да е приемлив за цялата нация.

Възрожденската лингвистична теория е свързана най-вече със дълбочените разсъждения по основни езикови проблеми, които до голяма степен са новаторски за възрожденската епоха и основополагащи за национальноезиковата концепция, а именно: за *преодоляване на регионализма* при изграждане на книжовната норма, за създаване на съвременна, с *единни норми граматика*, обща за всички българи, за изясняване *общобългарската същност* на някои граматически категории, независимо от формалните им различия в отделните диалекти, за запазване *самобитността* на книжовния език, като в съвременната му основа се вградят старинни елементи, представлящи вековната книжовна традиция, за демократизация и унификация на правописа, представен в *единен правописен модел*.

Националната дискуссия по въпросите на езика отразява богатството на мнения и предложения по най-актуалния за началото на 60-те години въпрос — за *установяването на единна говорна основа* и критериите за този избор. В рецензията си *За българската граматика на Мирковича* Т. Бурмов (в сп. *Български книжици* [1860, № 15, 17, 20, 21]) обобщава становището на българските книжовници по този въпрос като посочва следните критерии за избор на даден говор за основа на книжовния език: общоупотребимост и “всеобщност за всичките българе”, най-широко разпространение и наследени черти от старобългарския.

Въпреки че една значителна част от книжовниците изтъкват предимствата на родните си говори (П. Зографски, Т. Бурмов, П.Р. Славейков, И. Богоров и др.), в споделените мнения се очертава вече тенденцията за преодоляване на монодиалектните схващания и ориентация към по-перспективния интеграционен принцип за изграждане на един книжовен език. Надрастването на регионалното и ориентацията към общобългарски тенденции е ярък пример за националноосъзнати ценности и налагането им като езикова политика. В най-завършен вид интеграционният принцип за изграждането на българския книжовен език е представен в *Писмото* на М. Дринов до българските читалища (в. *Македония* [1870, № 42]; най-напред публикувано в списание *Летоструй* [1869]). Подчертавайки, че изграждането на книжовния език изисква обществени усилия, М. Дринов посочва два основни пътя за формирането му — чрез изучаване на

всички български наречия и запознаване с историята на българския език (чрез старобългарските и по-късните писмени паметници). Доразвитата идея на Неофит Рилски убеждава със историческата си правота и съвременни основания значителна част от българската интелигенция и я обединява около тези два основни езиковостроителни принципа.

Приемствеността, поддържането на книжовната традиция цели обогатяването на книжовния език с лексика и фразеология, неговата интелектуализация. Ортографията, както и в предходните десетилетия, запазва най-силно влияние от книжовната традиция. Етимологичният принцип остава непоклатим, за което има предимно екстралингвистични предпоставки — търсене на връзката с изконното в езика, опората в културните постижения в миналото като съставна част от съзнанието на национална, включително и езикова консолидация и т.н. Единното правописно предаване на отделните морфологични елементи се приема като начин за избягване на говорното многообразие и за постигане на единна, наддиалектна книжовноезикова формация.

Сред филологическите разисквания през 60-те години на първо място се откроява въпросът за *една обща граматика*, която да даде така търсеното единство в книжовната практика чрез кодификацията на всеобщи езикови правила.

Споделя се схващането, че граматиката трябва да отразява съвременната езикова действителност и от живия, говоримия език да се извличат граматическите правила, а не да се използват “стари, ръждиви понятия”. Разискванията около народната основа на книжовния език и съставянето на обща граматика въз основа на структурните ѝ особености включват не само лингвистични основания — неизменно се изтъкват съображения, произтичащи от социалната, комуникативната функция на езика — да бъде достъпен и разбираем за най-широките среди от народа и в различните краища на отечеството. Въпреки диалектните различия се търсят общобългарски, обединителни черти — при членните морфемии, при видове местоимения, при различните фонетични особености и др.

Видният възрожденски книжовник П. Иванов посочва неотложната нужда от обща граматика като опора на българщината и щит срещу асимилаторските домогвания: *“При таквoз ѝедно жалoстнo пoлoжeниe нa нaрoдa ни, дeтo тoй нe имeящ eднa общa Грaмaтикa сe рaспрѣсквa, рaздeлeя и прoпaдa в чуждитe рѣцe, кaквo трeбвa дa ни свѣржис с ѝеднa якa връзкa в oбятиятa нa нaшeтo милo oтeчeствo, aкo нe общa Грaмaтикa, общa литeрaтурa”* [Македония, № 38, 28.09.1871].

Общата насока в разбирането за единна българска граматика е ориентирана към сближаване на граматичната теория с българската езикова реалност. Изявен е стремежът за преодоляване на църковнославянската граматична традиция и подражателството на чужди граматични модели.

Книжовноезиковата ситуация, допускаща езикови образци от всички райони на българската етническа територия, влияе благоприятно върху формиране на общобългарско езиково съзнание, създава убеждението за единство на българския език въпреки диалектните различия. Материалите от по-отдалечените македонски, тракийски и други периферни райони стават обществено достояние, което спомага за вграждането на отделни елементи в книжовноезиковата система (например, деепричастията на *-йки* от македонските говори навлизат в книжовния език през този период). Задълбочеността и подготовката, с която българската интелигенция пристъпва към разрешаването на поставените езикови проблеми, позволяват да се очертае една още по-широка картина, представяща филологическите основи при формирането на книжовния ни език, за която проф. Л. Андрейчин вече писа [Андрейчин 1976] и към която непрекъснато се добавят нови шрихи [Иванова 1994; Вачкова 1995]. Становището, че стихийната книжовна практика, вътрешното книжовноезиково развитие по естествен път води до установяването на диалектната му основа (съответно и на нормативния комплекс) през третата четвърт на XIX в. [ИНКЕ 1989, 314] в известна степен е неточно. Представените възгледи за изграждането на книжовния език, дискусиите по теоретични и чисто практически въпроси водят до заключението, че през Възраждането съществува филологическо мислене, създадена е национална концепция за езика (не само преследваща практически цели, но съдържаща теоретични разсъждения и постановки). Водещите книжовни кръгове в Цариград, Букурещ, Браила, Пловдив, Търново и т.н. определят национальноезиковата стратегия и политика, имаща за цел да утвърди и стабилизира българския книжовен език, да го запази от неблагоприятните чужди влияния, да гарантира неговото понататъшно развитие и усъвършенстване.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин Л., 1982: Филологически основи, върху които се гради книжовната дейност на някои възрожденци през третата четвърт на 19 век, *Български език*, № 6. 485–487.
- Вачкова К., 1995: Васил Димитров Стоянов в историята на българския правопис, *Съвременни филологически проблеми*, № 1. Пловдив, 149–154.

- Иванова Д., 1994: *Българският периодичен печат и градивните книжовно-езикови процеси през Възраждането. (Върху материал от сп. «Читалище»*). Пловдив.
- Иванова Д., 1998: *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането*. Пловдив.
- ИНКЕ = *История на новобългарския книжовен език*. София, 1989.
- Първев Х., 1975: *Очерк по история на българската граматика*. София.